

**Excelleren in het disciplineren van ruimte en vervoer?
Een essay over planologische levenskunst**

Sjef Moerdijk
Erasmus Universiteit Rotterdam
sjef.moerdijk@rws.nl

**Bijdrage aan het Colloquium Vervoersplanologisch Speurwerk
24 en 25 november 2011, Antwerpen**

Samenvatting

Excelleren in het disciplineren van ruimte en vervoer?

Een essay over planologische levenskunst

Planologie is de discipline die de reflectie verzorgt op de ruimtelijke planning en ordening. In dit essay wordt aan de hand van enkele wijsgerige teksten gereflecteerd over de basis van de huidige planologie: kan deze bijdragen aan excellentie in de planologie?

Het is niet toevallig dat we spreken over de geroemde inter- en multidisciplinaire aanpak: ook de planoloog disciplineert (bijvoorbeeld de verkeerskundige) en wordt gedisciplineerd (door politici, door economische studie). Deze disciplinerende macht kan gebeuren omdat betrokkenen het als nuttig ervaren. De normaliserende macht van de disciplinerende manifesteert zich met name in de 'objectieve kennis' en de 'vorming van het geïndividualiseerde subject'. Terwijl de ruimte voor excellentie blijft zoals die is: abnormaal en onaangetaast.

Aan de hand van het denkraam van Foucault, die zich concentreert op 'instituten binnen muren' wordt tegelijk ook duidelijk hoe en waarom 'instituten buiten muren', zo ook planologie en de planoloog, disciplineren en gedisciplineerd worden. Deze disciplinerende macht in de planologie verzorgt als normaliserende macht de ruimtelijke bepaling van mensen en goederen. Het resultaat is een 'dociele' planning en ordening.

Er is echter een ontsnapping naar excellentie mogelijk. De Certeau heeft die samen gevat onder de noemer antidiscipline. In zijn 'practice of everyday life' laat De Certeau zien hoe dat uitpakt. In dit essay transponeren we antidiscipline op drie 'werkingen' die kunnen leiden naar ruimte voor excellentie: toeval, humor en esthetiek. Het toeval leidt naar Atopia, een plaats waar je niet naar toe wilde maar wel wilt blijven. De humor leidt naar een ongekend fenomeen in de polder Nederland: een berg als planologisch ijkpunt. De esthetiek wijst vooruit naar een houdingsverandering van de planoloog: Wabi oftewel 'natural factors' in ruimtelijke planning en ordening.

De drie 'werkingen' pretenderen niet een compleet overzicht van 'werkingen' te schetsen. De sleutelrol in die 'werkingen' is weggelegd voor de planoloog zelf. Het essay besluit dan ook met de planologische levenskunst. Deze levenskunst is geen kunst maar een bepaalde praktijk. De planoloog zal moeten leren omgaan met zichzelf en zichzelf als een 'practice of everyday life' de vraag stellen: hoe moet ik leven? Het antwoord is persoonlijk en impliceert ruimte nemen voor zijn ontwikkeling als planoloog.

1. Inleiding

In een recent interview in het weekblad De Ingenieur¹ pleit Adriaan Geuze, visiting professor aan de Harvard University Graduate School of Design, voor een 'herwaardering van de Nederlandse planningstraditie, die stoelt op pragmatisme en visie'. Geuze stelt: 'Ruimtelijke ordening is verworden tot een domme proceduremachine.' Hij stelt dat zijn eigen landschapsarchitectenbureau een streepje voor heeft voor de rest: 'Internationaal onderscheiden we ons doordat we net als in de oude traditie [de traditie van de waterbouw] grenzen tussen disciplines overstijgen'. Gevraagd naar concrete oplossingen voor de ruimtelijke vraagstukken van deze tijd blijft Geuze het antwoord schuldig: 'Maar dat is de crux van mijn betoog. Het zijn complexe problemen die zich niet met één idee of plan laten oplossen. Een duidelijk vergezicht, planvorming met onderzoek en stapsgewijze implementatie waren kenmerkend voor de Nederlandse traditie van weleer. Bij aanvang hoefde het einddoel niet bekend te zijn. Lely had eind negentiende eeuw echt Almere niet in gedachten'.

Verstandige woorden. Het lijken in ieder geval verstandige woorden voor wat betreft de boodschap aan het adres van de politieke beslissers. Maar op een inhoudelijk niveau verdient de redenering van Geuze niet onderschreven te worden. Er is een element in dit betoog dat ervoor zorgen zal dat we met de ruimtelijke planning ook op zijn geschetste manier niet veel verder zullen komen: de discipline. Geuze heeft het over de interdisciplinaire aanpak van zijn eigen landschapsarchitectenbureau: '[het overstijgt] grenzen tussen disciplines'. Zoals het handboek organisatie beschrijft: voor je het weet is er weer een nieuwe discipline geboren.

Dit essay wil duidelijk maken dat de grondslag van de huidige ruimtelijke planning niet volstaat. Natuurlijk hebben we behoefte aan interdisciplinariteit of de nog verder gaande multidisciplinariteit. Maar excelleren in ruimtelijke planning vraagt iets anders, niet een variatie van hetzelfde. We zullen de ruimtelijke planning moeten veranderen. Ruimtelijke planning is toe aan een nieuwe grondslag.

2. Ruimte? Buiten de geëffende paden

De basis voor een nieuwe grondslag is altijd de huidige. In de vervoersplanologie wordt al sinds eeuwen gebruik gemaakt van rationele planningsprincipes. Zelfs voordat de vervoersplanologie zich als vakgebied gevestigd had bouwden de Romeinen hun 'castelli' langs recht getrokken wegen vanuit Rome naar de uithoeken van hun Rijk. Hoewel je een dergelijke orde in de chaotische kleine straatjes van Middeleeuwse steden nauwelijks herkent, is die er wel degelijk. Kijk maar eens op foto's van Googlemaps en ontdek de vaak subtiele oriëntatie van wegjes en steegjes in deze steden op met name grotere kerken en basilieken. Denk ook aan de ordeningsprincipes van Le Corbusier die hij in het CIAM² introduceerde. En vooral aan de ultieme rationaliteit van de blauwdrukplanning waarin het wensdenken optima forma gestalte heeft gekregen.

We staan nu op een cruciaal punt. Om het in navigatietermen te zeggen: kiezen we een van de geëffende paden op dit kruispunt (zoals bijvoorbeeld de interdisciplinaire benadering van Geuze) of dienen we juist de ongerepte ruimte ernaast op te zoeken? Geen twijfel mogelijk wat betreft de kansen: in die ruimte ligt de werkelijke ruimte (geen verschromping) voor excellentie. We dienen op zoek te gaan naar de essentie van de planologie. Niet 'de roadmap naar...' of 'de visie op...', maar terug naar de basis: de reflectie over ruimtelijke planning en ordening.

¹ De Ingenieur, 'Nederlandse politiek houdt ingenieur buiten de deur', 19 augustus 2011, p. 44-47.

² Congrès internationaux d'architecture moderne.

3. Planologie als discipline

Reflectie start met het besef van het 'vertoog' waarin we de term planologie gebruiken en daarmee het bedrijven van planologie verwoorden. Er passeren dan allerlei noemers over het werk dat een vervoersplanoloog doet. Een korte herhaling van enkele afbakenende termen kan ondersteunend zijn voor het begrip van de stelling in dit essay. Planologie als woord is samengevoegd uit het Latijnse 'planus' en Griekse 'logos'. Dus letterlijk betekent het dan het woord of de gedachte over de (vlakke) ruimte. Nauwelijks inspirerend als je het zo leest. Meer inspirerend is de definitie van planologie als wetenschappelijke reflectie over ruimtelijke planning. Dit opent een wereld van associaties: welke grondbeginselen zijn het waard om over na gedacht te worden, welke concepten zijn waardevol gebleken, welke voorbeelden in de praktijk gelden als excellent en vooral, de vraag die wij ons niet vaak genoeg kunnen stellen, waarom zijn ze excellent? De wetenschappelijke reflectie dient te gaan over de gehanteerde principes, over de krachten die spelen, over gevolgen van keuzes, enzovoorts. En de planologische reflectie dient wellicht ook over die reflectie zelf te gaan.

Planologie wordt vaak gelijk genoemd (niet gesteld) met ruimtelijke planning en ruimtelijke ordening, hoe zat dat ook al weer? De disciplines planologie en ruimtelijke planning vormen samen het vakgebied van de ruimtelijke ordening³. Planologie geldt hierbij als drager van theorieën, methodiek en reflectie voor de praktijk van ruimtelijke planning van alledag. Planologie is daardoor als wetenschap constant in ontwikkeling. Door die ontwikkeling verandert planologie dus ook constant van betekenis. Misschien is dit voor de lezer geen eye opener, eerder een (bekende) paradox. Maar als je er over nadent is het een bijzonder gegeven: uw vak is een wetenschap die reflectie behelst en tegelijk ook verandert door reflectie. Bij iedere seconde reflectie. Planologie is op die manier geen vaststaand gegeven. Een soort verontrustende geruststelling. Als u er niet over nadent, verandert het niet en roest uw denkbeeld vast. Als u er wel over nadent zal het veranderen en moet u daar eigenlijk ook weer over nadenken.

Nu zijn in de ruimtelijke planning deskundigen bezig beleidsvorming en uitvoering voor te bereiden. Ze worden merkbaar als interventies in de ruimtelijke orde. Gegeven de praktische aard van ruimtelijke planning geldt de planologie als bron, als wetenschappelijke discipline, waaruit de ruimtelijke planning haar theorie, methoden en technieken, kortom haar reflectie kan putten.

De vervoersplanologie is een verbijzondering van de algemene planologie door haar specifieke reflectie over vervoer. Het gaat dan om de reflectie op het vervoer van mensen en goederen. Vergeten wordt overigens meestal dat ook andere 'zaken' vervoerd worden. Bijvoorbeeld kilobytes, maar ook gedachtegoed en denkbeelden. Zelfs inspiratie verplaatst zich. De overeenkomst is dat het allemaal 'beweeglijkheden' zijn van 'zaken' die zich verplaatsen⁴. Vervoersplanologie bekomert zich tot dusver over de ruimtelijke planning van vervoerssystemen (bedoeld voor verplaatsingen van mensen en goederen). Tot zover de beschrijving van dat waar het ieder jaar over gaat tijdens het Colloquium Vervoersplanologisch Speurwerk.

³ Zie de definitie van Tejo Spit en Paul Zoete (2009) in hun boek 'Ruimtelijke Ordening in Nederland. Een wetenschappelijke reflectie op het vakgebied' (Sdu, Den Haag): 'Ruimtelijke ordening omvat het zoekproces voor de ruimtelijke inrichting van een veranderende samenleving en het maken van keuzes hoe en waar functies tot hun recht komen, vooral met het oog op lange(re) termijn ontwikkeling, inclusief de reflectie daarop.'

⁴ Het concept van 'beweeglijkheden' is van John Urry. Hij schrijft over 'the new mobilities paradigm', waarin naast 'corporeal' (goederen en mensen) ook 'digital', 'virtual' en 'mental mobilities' worden onderscheiden. Urry stelt dat alle vier genoemde 'mobilities' met elkaar verweven zijn en als zodanig onderzocht dienen te worden wanneer je menselijk gedrag wilt kunnen begrijpen. Zie: John Urry, 'Mobilities', Polity Press, Cambridge UK (2007).

4. De alomtegenwoordige disciplinering

In dit colloquium stellen wij ons de vraag naar 'ruimte voor excellentie'. Om de planologie ten dienste te laten zijn (of 'weer worden') van excellente ruimtelijke planning dienen we ons af te vragen of er nog geëxcelleerd kan worden: is er zoals het colloquiumthema luidt 'ruimte voor excellentie'? Een simpel ja of neen zal niet volstaan. We zoeken naar de basis, de manier van alledag waarop we werken. Is deze basis gezond of misschien zelfs te gezond⁵?

Nu is er een verregaande mate van disciplinering vast te stellen, alom, overal en altijd. Ook, en zelfs juist, wanneer Geuze spreekt over interdisciplinariteit als oplossing voor de impasse waarin de ontwikkeling van planologie momenteel verkeert. Het is geen toeval dat we onze vakgebieden, of het nu verkeerskunde, vervoersplanologie of welke dan ook betreft, disciplines noemen. Het zijn gedisciplineerde vakgebieden.

Tegelijk is het een eufemisme wanneer we spreken over de geroemde interdisciplinariteit of de 'multidisciplinaire aanpak'. De planologie, verkeerskunde en vervoerkunde hebben elkaar sinds hun introductie als praktijkgerichte wetenschappen (of op wetenschappelijke inzichten gebaseerde praxis) gedisciplineerd en doen dit tot op de dag van vandaag. Bedoeld wordt dit: de planologie geldt als disciplineerder van de verkeerskunde, de verkeerskunde als gedisciplineerd door de planologie. In de praktijk zet de planoloog de piketpaaltjes uit over de functies van een gebied, waarna de verkeerskundige braaf de weg kan inkleuren tussen die functies door. Waarna de wegbeheerder volgzzaam zorg draagt voor de verdere inrichting en bijbehorend onderhoud van verlichting, markering enzovoorts. Waarna de weggebruiker op weg van a naar b deze weg gebruikt met de beoogde ontwerpsnelheid, op de juiste plek op die weg. Disciplinering werkt verregaand door. Dit schema zal ook de planoloog bekend zijn. Ten overvloede: ook de planoloog wordt gedisciplineerd, door een politieke wens of ministerieel beleid of een economisch planbureau of ... De term disciplinering, daar draait het blijkbaar om. Dit vraagt om verduidelijking.

5. Foucault en De Certeau over disciplinering

Voor meer inzicht in disciplinering gaan we te rade bij de auteurs Foucault en De Certeau.

Disciplinering is het centrale begrip in 'Discipline, toezicht en straf: de geboorte van de gevangenis' van filosoof Michel Foucault⁶ (dit boek wordt hier verder afgekort als DTS). DTS is gelezen en geïnterpreteerd in veel academische disciplines buiten de wijsbegeerte. Juristen, criminologen, sociologen, psychologen, antropologen, medici, allemaal wilden ze kennis nemen van de analyse van Foucault. DTS heeft ook tot gevolgen geleid in de praktijken van die genoemde disciplines. Dat is geen toeval, Foucault schakelt in DTS meermaals van praxis naar filosofische consequentie en weer terug en weet zo een nuttige brug te slaan tussen denken en doen. Na de publicatie van DTS moest men wel haast gaan nadenken over gevangenschappen, scholen, ziekenhuizen, kortom over al die instituties waarin bewaker en gevangene, leraar en leerling, arts en patiënt elkaar wederzijds disciplineren omdat beiden het nut inzien van deze disciplinering. In de planologie en verkeerskunde is disciplinering geen bekend begrip, maar een dieper begrip kan ook de planologie weer nieuwe vergezichten, nieuwe ruimte voor excellentie aanreiken.

⁵ Dit essay, een poging om door te dringen tot 'de kern van de zaak', geldt als reflectie op ruimtelijke excellentie. Dat betekent niet dat er geen reflectie plaats heeft. Of heeft gehad in de afgelopen jaren. Juist tijdens het Colloquium Vervoerplanologisch Speurwerk wordt de ruimte voor reflectie in het vakgebied van de vervoersplanologie benut. Tijdens het CVS zijn vaker papers gepresenteerd die stof tot nadenken hebben gegeven. Zonder compleet te kunnen zijn bijvoorbeeld de paper van Ron Bos en Roel Meilof uit 2008: 'Verkeersplanologie; toen en nu. Een reflectie op maakbaarheid in een gedachte stad.' De vraag die nu voor ligt is of men diep genoeg heeft nagedacht.

⁶ De Nederlandse versie is de vertaling uit 1989 van Michel Foucaults 'Surveiller et punir. Naissance de la prison' uit 1975.

Een definitie van disciplineren zou als volgt kunnen luiden: in de disciplineren wordt door een instituut de macht opgelegd aan een subject. Dit individuele subject onderwerpt zich hier aan omdat (!) deze het nut ervan inziet. Het subject wordt 'dociel', enigszins getemd zou je kunnen zeggen, en werkt in die disciplineren mee aan de kennis die het vanaf nu als object over zich verzamelen laat: er ontstaat 'objectieve kennis' over dit subject. Tegelijk wordt het individuele subject gevormd. Het voorbeeld dat Foucault zelf uitgewerkt heeft, is dat van de gevangenis, specifiek het panopticum⁷. In het panopticum voelt de gevangene (het geïndividualiseerde subject) zich continu bewaakt door de bewaker en stelt zo de bewaker in staat om objectieve gegevens over zich te laten verzamelen. Er ontstaat kennis over deze geïndividualiseerde gevangene, het subject wordt vooral een genormaliseerde gevangene. Tegelijk ontstaat er ook kennis over het abnormale: de gevangene die zich niet voegt in de disciplineren.

De gevangenis in de vorm van het panopticum suggereert continu toezicht en surveillance. De disciplineren, oftewel de discipline in zijn werking, waarin de individualiteit ontstaat, heeft aldus enkele kenmerken:

- in haar cellulair-zijn bepaalt ze de ruimtelijke plaats van lichamen;
- in haar organisch-zijn vinden ogenschijnlijk 'natuurlijke' activiteiten door lichamen plaats;
- in haar genese controleert ze de ontwikkeling van die lichamen;
- in haar combinatievermogen bundelt de discipline alle individuele krachten tot één.⁸

Centraal in alle disciplines staat de norm, de macht van het normale (tegenover het abnormale) en de test:

'Gedragen door de alomtegenwoordigheid van de disciplinerende voorzieningen en gesteund door het instrumentarium van het gevangenschap is de normaliserende macht één van de belangrijkste in onze samenleving geworden.'⁹

De stap is niet groot om deze theorie voor 'instituten met muren' te leggen op de 'instituten zonder muren'. Voor dit essay gaat het ten eerste om de wereld van de ruimtelijke planning en het object waarover die ruimtelijke planning gaat: de ruimte. De vier genoemde kenmerken kunnen we vrij eenvoudig transponeren op dit zelfde onderwerp. Ook hierin worden functies bepaald, worden verplaatsingen van mensen en goederen 'geplaatst', die zo ook gecontroleerd worden en leiden tot de 'objectieve wetenschap' van ruimtelijke planning. Maar laten we niet vergeten dat de theorie van Foucault ook uitgebreid kan worden naar de niet-fysieke wereld, de wereld van de planologie die de verkeerskunde haar discipline oplegt (en de planologie die zelf gedisciplineerd is door... enzovoorts). Foucault eindigt DTS met de volgende noot:

'Ik breek dit boek hier af, dat als historisch achterland moet dienen voor uiteenlopende studies over de normaliserende macht en kennisvorming in de moderne samenleving.'¹⁰

⁷ Op de link <http://www.en.wikipedia.org/wiki/Panopticon> is een beschrijving te vinden van het ontwerp van het 'panopticon' door Jeremy Bentham (website bezocht op 20 augustus 2011).

⁸ Ook hier is een verwijzing naar 'the new mobilities paradigm' van Urry aan de orde. Urry's gedachtegoed toont verwantschap met DTS: hoe bewegen mensen die 'gevangen' waren in Torsten Hägerstrands time-space constraints van begin jaren '70? Door 'corporeal, digital, virtual, mental mobilities'. Met andere woorden: door al die dimensies te combineren en meerdimensionale beweeglijkheden te laten zien.

⁹ DTS, p. 424.

¹⁰ DTS, p. 429.

Ik wil nu niet nog dieper ingaan op de receptie en navolging van DTS maar één werk verdient het om genoemd te worden: 'The practice of everyday life' van Michel de Certeau¹¹. De Certeau laat naast heel andere aspecten zien hoe ook in de wereld 'buiten de muren' de disciplinerende subjecten temt. Tegelijk schetst De Certeau al in de introductie van zijn boek een ontsnappingsroute (hij heeft het letterlijk over 'the network of an antidiscipline'). Hij schrijft:

'As unrecognized producers, poets of their own acts, silent discoveries of their own paths in the jungle of functionalist rationality, consumers produce through their signifying practices something that might be considered similar to the "wandering lines" ("lignes d'erre") [...]: "indirect" or "errant" trajectories obeying their own logic. In the technocratically constructed, written, and functionalized space in which the consumers move about, their trajectories form unforeseeable sentences, partly unreadable paths across a space. [...] [T]he trajectories trace out ruses of other interests and desires that are neither determined nor captured by the systems in which they develop.'¹²

De mobiele, de beweeglijke mens zal ontsnappen aan de disciplinerende die een vervoersplanoloog wil opleggen aan de ruimte. En op een institutioneel niveau zal de vervoersplanoloog ontsnappen aan de disciplinerende die een ander instituut wil opleggen. Allen tonen we een neiging tot antidiscipline, aldus De Certeau.

6. Antidisciplinerende en excellentie

Nu we weten hoe disciplinerende zich kan manifesteren in een discipline, zoals ook in en door de vervoersplanologie, is in te zien wat de basis is van deze disciplinerende. De basis is de ratio. Planologen volgen een rationele weg die leidt naar enerzijds gedisciplineerde ruimtelijke planners en ontwerpers die anderzijds ook weer disciplineren. En dat ook nog eens in twee dimensies. Te weten ten aanzien van de ruimte zelf en ten aanzien van andere professionals en besluitvormers die werken met en aan ruimte. Waar is in een dergelijk schema nog excellentie mogelijk? Door de normalisatie wordt er slechts 'meer van hetzelfde' geproduceerd. Excellentie is uitgesloten wanneer we altijd dezelfde rationele weg blijven bewandelen, hoe nuttig die weg ook is. Juist de door De Certeau beschreven antidisciplinerende toont een nieuw (nog te vormen) pad naar excellentie. Dit pad naar het onbekende kan net als een gelukke ook een mislukte excellentie opleveren. Maar als actie mislukt antidisciplinerende nooit. Antidisciplinerende gaat over het kiezen voor het onbekende en hoe het ook uitpakt in 'the practice of every day life', het levert werkelijk nieuwe inzichten op. Dit is te illustreren met het verschijnsel van de trendy wijk. Niemand kan uitleggen waarom bepaalde wijken of stadsdelen 'opeens' trendy zijn. Dat inzicht ontstaat achteraf (en meestal ook pas in de disciplinerende), maar zeker is dat een trendy wijk zich niet laat plannen. In de praktijk van de antidisciplinerende blijkt de oorspronkelijke functie van die wijk historie geworden. De leegstand bleef maar toenemen en opeens... Nieuwe functies, nieuwe infrastructuur zonder bemoeienis van de beheerder, een kunstzinnige inrichting en vormgeving, burgerinitiatieven, enzovoorts. Dergelijke antidisciplinerende is geen planologische of verkeerskundige schets op de tekentafel, dergelijke antidisciplinerende is een houding. Hiermee is niet gezegd dat dit de enige en zaligmakende weg voor planologen is. We staan op een punt dat we de ruimte in dienen te gaan, we staan op het punt dat we geëffende paden verlaten. En dat kan per definitie in veel richtingen. Een opsomming of voorbeeld als in de alinea hierboven zal iedere keer weer anders zijn. Er zijn namelijk geen regels voor antidiscipline, dat is de enige regel. Wanneer de disciplinerende ontmanteld wordt door antidiscipline ontstaat er ruimte voor excellentie. Dat is het oogmerk. Laten we eens kijken naar een aantal van dergelijke antidiscipline 'werkingen'.

¹¹ De Engelstalige versie is van 1984. De oorspronkelijke Franse titel van dit boek uit 1980 luidt 'L'invention du quotidien. Vol. 1, Arts de faire'. De Certeau was overigens een goede vriend van Foucault.

¹² Michel de Certeau, 'The practice of everyday life', p. xviii.

7. Antidiscipline in planologische zin: enkele voorbeelden

In willekeurige volgorde (en zeker niet volledig) bekijken we enkele antidiscipline 'werkingen' die een toegevoegde waarde kunnen hebben in de zoektocht naar ruimte voor excellentie.

Toeval.

Om te beginnen geldt in de antidiscipline een rol voor het toeval.

In onze rationele ruimtelijke planning is nauwelijks plaats voor toeval. Toeval kent het waardevolle moment van verrassing. En juist die verrassing is nauw verwant met het ontmoeten van excellentie. Juist toeval lijkt op die manier bepalend voor excellentie. Dit toeval speelt ook een belangrijke rol in 'the practice of every day life' zoals De Certeau dat typeert. Waarom zouden we ditzelfde toeval niet een plaats durven te geven in 'the practice of every day life' van de planologie? Geen logisch beredeneerde verkeersinfrastructuur die ondersteunt dat we van a naar b kunnen, maar een ruimte die het mogelijk maakt om langs de weg van toeval 'ergens' te komen waar we niet naar toe wilden maar wel willen blijven. Niet de blauwdruk toepassen voor weer het zoveelste Utopia, maar de voorwaarden scheppen voor Atopia, een plaats waar je niet naar toe wilde maar wel wilt blijven.

Humor.

Kan humor een planningsprincipe zijn? Ja. En er is ook een treffend voorbeeld van. Wat begonnen is als een grap, is inmiddels een zoektocht naar een voortreffelijke berg geworden. Die zijn stempel kan drukken in de Nederlandse polder als planologisch ijkpunt. Journalist Thijs Zonneveld van Dagblad De Pers zoekt naar manieren om niet te verzanden in de door Geuze genoemde 'domme proceduremachine van de ruimtelijke ordening'. Zonneveld: 'En voor je het weet zit je met een plan voor een berg tegenover een stel mannen in nette pakken te praten over zwarte skipistes en Alpe d'Huez in de polder. Vergadering na vergadering na vergadering'¹³.

Zonneveld is zich bewust van zijn eigen disciplineren en zoekt uitwegen. Hij wil gewoon een berg in de polder.

Esthetiek.

Waarom willen we ruimtelijke planning rationeel onderbouwen? Een esthetisch verantwoord plan is meer dan voldoende (en dit is bescheiden uitgedrukt). Het is dan namelijk gewoon mooi. Dat vraagt van planologen een andere houding. In zijn essay 'Natural factors in engineering'¹⁴ reikt Ties Rijcken zo'n andere houding aan: Wabi. Wabi is volgens Rijcken 'natural factors in engineering'. Nu is de planologie geen ingenieursdomein (hoewel verschillende planologen ingenieur zijn), maar het gaat om de houding. 'Natural factors' richt zich op de zachte kant van engineering en dit kan natuurlijk net zo goed gelden voor planologie en ruimtelijke planning. De menselijke maat en een onvoorspelbare natuurlijke invloed gelden als het startpunt.

Wat moet je hier bij voorstellen? Hoe werkt de esthetiek van Wabi? Rijcken noemt als inspiratie de tuinman: de tuinman heeft veel te maken met 'natural factors' en weet precies wanneer de schoonheid van de natuur haar eigen gang kan gaan en wanneer er ingegrepen dient te worden: 'Als [de tuinman] geen invloed kan uitoefenen, of als het niet nodig is, laat hij los. Hij probeert zijn invloed uit te breiden, maar pas als hij zijn nabije omgeving op orde heeft. Dit is af en toe het geval, soms niet'.

Antidiscipline in de vorm van Wabi-planologie.

¹³ Dagblad De Pers, 'Een berg bouw je ook met goodwill', donderdag 18 augustus 2011, p. 19. N.B. dit artikel van De Pers valt onder de categorie Sport: ruimtelijke planning als sportrubriek. Zie ook <http://www.diebergkomter.nl/> bezocht op 20 augustus 2011.

¹⁴ Het essay is te vinden op <http://www.tiesrijcken.nl/wabi/> bezocht op 20 augustus 2011.

8. Planologische levenskunst

De drie zojuist genoemde voorbeelden laten zien hoe planologen als professionals kunnen werken vanuit antidiscipline. Toeval, humor en esthetiek zijn 'werkingen' die binnen de planologie de ratio ontregelen, belachelijk maken, zelfs aan de kant zetten. Niet als doel op zich, maar als middel om ruimte voor excellentie te ontdekken. Het kan niet genoeg benadrukt worden: dit zoeken naar ruimte voor excellentie vraagt dat de planoloog de ruimte durft in te gaan.

Nu is het zeker niet uitgesloten dat ook andere 'werkingen' de zoektocht naar excellentie kunnen ondersteunen. Vermoedelijk zijn er nog andere 'werkingen' te benoemen, dit essay wil (en kan) geen compleet overzicht scheppen. De centrale boodschap is dat de planoloog juist buiten de geëffende paden, buiten de 'best practices' de excellentie kan vinden. Niet op die geëffende paden.

Een andere kern van dit essay is geweest om de planoloog te laten beseffen dat ook hijzelf gedisciplineerd wordt. En ook nu geldt: de antidiscipline schept ruimte om een excellente planoloog te zijn. Foucault, de auteur van DTS, beseffte dat hij gedisciplineerd werd als wetenschapper, als filosoof, als politiek activist, als ... enzovoorts. Zijn ontsnapping aan die disciplinerende is samen te vatten onder de noemer 'levenskunst'. Levenskunst is zelf geen kunst. Het is ook geen vak, maar een bepaalde praktijk die De Certeau interpreteerde als antidiscipline. Levenskunst heeft betrekking op een praktijk van zelfzorg. Ook voor de planoloog is zelfzorg belangrijk, het is een vorm van morele educatie en een vorm van leren omgaan met jezelf. Levenskunst is voor planologen het antwoord op de vraag: hoe schep ik ruimte voor excellentie? Zeker, deelname aan het Colloquium Vervoersplanologisch Speurwerk kan daar aan bijdragen. Maar het complete antwoord op die vraag omvat meer en is vooral ook persoonlijk. Elk mensenleven bevat veel toeval, maar een levenshouding komt niet per toeval tot stand. Geen enkel mens heeft van nature zo'n houding meegekregen. Deze wijsheid geldt ook voor de planoloog. Wanneer men zich hiervan bewust wordt en de ruimte neemt om zijn eigen planologische levenskunst te ontwikkelen, zullen de excellente praktijken vanzelf volgen.

Succes bij uw ontsnappingspoging.